

УДК 82:1; УДК 821.161.2'06

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2024-15.4>

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРИ, АДРЕСОВАНОЇ ДИТЯЧІЙ ТА ЮНАЦЬКІЙ АУДИТОРІЯМ

Дев'ятко Наталія Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» ДОР

вул. Володимира Антоновича 70, Дніпро, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0162-1194>

Стаття присвячена питанням визначення жанрово-стильових особливостей літератури, адресованої дитячій та юнацькій аудиторіям. Однією з головних робочих гіпотез є те, що завдяки підсвідомому асоціюванню себе з персонажами, читач переймає моделі поведінки та світоглядні коди. Сучасна література має потенціал формувати такий тип світогляду, який успішно протистоїть тоталітаризму. Тривалий час панувала думка, що твори для дітей та юнацтва є «простими» та «однотипними», і тому не потребують окремого наукового осмислення. Щоб спростувати цю хибну думку, у статті були визначені загальні тенденції розвитку сучасної літератури для дитячої та юнацької аудиторії; досліджені жанрові, тематичні, стильові, аудиторні, ідеологічні особливості творів, адресованих підліткової аудиторії; описані актуальні образи головних героїв у сучасних творах для дитячої та юнацької аудиторії; визначена специфіка ініціальної функції літератури для підлітків та юнацтва. Головними глобальними тенденціями у літературі є збільшення психологічної глибини, кінематографічність, лаконічність, створення психологічно реалістичних образів життєствердного типу. Наявний світоглядний конфлікт між сучасною літературою з новітніми міфологічними структурами та постмодернізмом. В останній третині ХХ століття у літературі для дітей фіксується відмова від прямої дидактичності, читач отримує можливість робити самостійні висновки з прочитаного. У творах для дітей та юнацтва збалансовано присутні пригоди, психологія і філософія. Важливе місце у творах займають комунікативні моделі між особистостями та соціумом. У сучасній літературі для юної аудиторії поєднуються простота викладу і серйозність тематики і проблематики. Головні персонажі дитячої літератури стають особистостями, хоча раніше вони просто виконували свої ролі або були представниками якоїсь соціальної групи. Для підліткової літератури базовою стає ініціальна функція. Окрема увага у сучасній літературі приділяється антагоністам, яких автори змальовують максимально психологічно достовірно. Якісна сучасна література у ненав'язливий спосіб навчає боротися зі злом та несправедливістю, знаходити шлях до успіху, дружити, долати проблеми і суперечності, відкривати свої таланти і реалізовувати себе в улюбленій справі.

Ключові слова: сучасна українська література, література для дітей та юнацтва, світогляд, світоглядний код, антитоталітаризм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

Твори, адресовані дитячій та юнацькій аудиторії, мають великий вплив на формування світогляду молодого покоління. Завдяки підсвідомому асоціюванню з персонажами, читач переймає моделі поведінки та світоглядні установки. У сучасному світі національна ідентичність та надбання життєствердного світогляду є надзвичайно важливими, оскільки саме цей тип світогляду успішно протистоїть тоталітаризму і не дає людині набути імперських світоглядних кодів. Саме тому від того, якою буде література для дітей та юнацтва, які ідеї стануть домінуючими, надалі залежить проект майбутнього і життя суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні психологічні особливості сучас-

них творів, написаних для юної аудиторії, вже ставали предметом наукових розвідок. Проте наразі кількість таких робіт недостатня, щоб повністю осмислити сучасний літературний процес, оскільки тривалий час твори для юної аудиторії мало цікавили українських літературознавців. Помилково вважалося, що такі твори – «прості», «однотипні», тому не потребують окремого наукового осмислення. Л. Чебан так описує цей науковий стереотип, на базі якого сформувався упередження щодо такого типу літератури: «Характерними особливостями творів для дітей вважають лінійну побудову розповіді, прозорість і наочність причинно-наслідкових зв'язків, поверхове психологічне розкриття персонажів та їх чітку категоризацію (позитивні – негативні)» (Чебан, 2021, с. 25).

Важливо зазначити, що дослідження літератури має свою національну, регіональну і цивілізаційну специфіку. Через це найкраще актуальні тенденції будуть відображатися саме у роботах вітчизняних вчених. Серед дослідників української літератури для дітей та юнацтва щонайперше треба назвати Г. Атрошенко, У. Баран (Гнідець / Вовк), Н. Богданець-Білокаленко, І. Бойцун, Т. Качак, В. Кизилу, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерську, Л. Овдійчук, Е. Огар, О. Папушу, О. Романенко, О. Січка, О. Слижук, О. Стужук, Л. Чебан, С. Хороб.

Метою статті є визначення жанрово-стильових особливостей сучасної української літератури, адресованої дитячій та юнацькій аудиторіям.

Для досягнення цієї мети потрібно: визначити загальні тенденції розвитку сучасної літератури для дитячої та юнацької аудиторії; дослідити жанрові, тематичні, стильові, аудиторні, ідеологічні особливості творів, адресованих підлітковій аудиторії; описати актуальні образи головних героїв у сучасних творах для дитячої та юнацької аудиторії; визначити специфіку ініціальної функції літератури для підлітків та юнацтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Література, адресована дитячій та юнацькій аудиторії, суттєво відрізняється від літератури для дорослої аудиторії, що зумовлене особливостями сприйняття тексту у відповідному віці. Ще один аспект, який має бути обов'язково врахований, це еволюційний рух літератури у контексті текстових змін у всій палітрі особливостей твору (сюжет, герої, стилістика, психологізм тощо), що також суттєво впливатиме як на оцінку сучасних творів у літературознавстві, так і на розуміння їхнього виховного і світоглядного потенціалу впливу на аудиторію. У цьому пункті також важливе усвідомлення, як загальні світові тенденції впливають на літературу для дітей та юнацтва і яку мають реалізацію в їхніх текстах. Без розуміння цих аспектів адекватне прочитання сучасних творів не є можливим.

На світовому рівні нині відстежуються дві тенденції. По-перше, з часом література змінюється, щоб краще відповідати на виклики часу. Наприклад, якісна жанрова література ХХІ ст. більш динамічна, кінематографічна, лаконічна в описах, має глибші драматичні конфлікти, автори приділяють більше уваги психологічним аспектам і важливим деталям, ніж література минулих періодів. Особливо це стосується літератури для дітей та юнацтва, яка зазнала на сучасному історичному етапі найбільших змін.

По-друге, образи героїв і самі тексти повинні бути життєствердного типу, щоб мати позитивний виховний вплив на читачів, а це автоматично відмежовує постмодерні і сюрреалістичні твори від всієї іншої сучасної літератури.

Питання постмодерну та його світоглядного впливу на літературу підняте не випадково, оскільки у літературознавстві цей феномен часто має виключно позитивне змалювання, і йому, на мою думку, помилково приписуються всі суттєві психологічні і смислові зміни у літературі. При цьому, зазвичай, істинний світоглядний вплив постмодерну на суспільство через мистецтво не аналізується. Навіть ігрове начало, притаманне всьому дитинству, прочитується крізь постмодерну призму, набуваючи самоцінних «правил гри», які подаються як новація і благо. Подібне можна бачити у роботі В. Винника. Серед базових рис сучасної дитячої літератури дослідник визначає такі: «запозичення сюжетів та образів; незмінність світобудови та правил гри; казково-міфологічна, фантастична модель часопростору; інтертекстуальність; максимальна увага до рис цільової аудиторії; вміщення національних та інтернаціональних ідей у твір; інноваційність; фантазійність; художня реальність, позбавлена ідилій» (Винник, 2011, с. 198). У поданому переліку чітко спостерігається ідеологічний диктат постмодерну і світоглядна маніпуляція, коли постмодерн легітимізується як єдиний «правильний» вектор розвитку. Подібний збір «типових рис» сучасності частково запозичений у викривленому вигляді, а частково притаманний нечисельним творам постмодерного типу і не стосується інших сучасних творів.

Глобальна тенденція до спрощення і шаблонізації та стереотипізації мистецтва є серйозною загрозою для цивілізації, оскільки послаблює творчий потенціал людства і робить маніпуляції значно простішими. Людина з нерозвинутою психікою і, як наслідок, із вузьким емоційним спектром, відсутньою емпатією, не розвинена особистість, позбавлена гармонійності, підсвідомо тяжіє до тоталітарного світоустрою як в особистому бутті, так і на державних рівнях, коли найбільш актуальними стають моделі приниження, самоприниження та агресії, відповідальність за власне життя добровільно вручається в руки «вождю», а сама людина стає «гвинтиком» в антилюдській системі. Тому література для юної аудиторії на сьогоднішньому етапі покликана, зокрема, унеможливити становлення новітніх тоталітарних держав. Базовим є те, що формування таких світоглядних утворень можливо зупинити

виключно завдяки системному розвитку вільних гармонійних особистостей.

Кожна національна література має свої історичні особливості розвитку, зумовлені викликами часу, еволюційністю, подоланням загроз з минулого. Для української літератури подібними загрозами є постколоніальність, неяскість національного у його життєствердному прояві, стереотипізація національного та світоглядне повернення до тоталітаризму під впливом колишньої «метрополії». Література, а особливо твори для юної аудиторії, надзвичайно чутлива до викликів часу, на які прагне відповісти першою, готуючи читачів до подолання наявних світоглядних проблем в реальному житті. Тому у справді якісній літературі на світоглядному, а іноді й на структурному рівнях, будуть наявні авторські відповіді на актуальні історичні виклики. При цьому жанрова приналежність не матиме значення, але впливатиме на форму подачі світоглядної інформації та поведінкових моделей, оскільки ці процеси будуть зумовлені жанровим антуражем.

В. Кизилова, провідна дослідниця сучасної української літератури для дітей та юнацтва, не даремно акцентує увагу на тому, що національна неповторність може виявлятися як у фольклорних витоках, так і «в актуалізації національної історії й відтворенні сучасності, у символічному віддзеркаленні вітчизняних суспільно-політичних і культурних реалій» (Кизилова, 2013, с. 106). Водночас глобалізація сприяє жанровому, стильовому і тематичному синкретизму у сучасній літературі для юної аудиторії. У. Баран / Гнідець відкрито проголошує анти-тоталітарні ідеї як такі, що формують сучасну літературу для дітей та юнацтва, яка допомагає юному читачеві у пошуках ідентичності. Важливим є те, що дослідниця не лише описує еволюційну парадигму для відповідного сегменту літератури від давніх фольклорних текстів, але і вказує, що комплексне вирішення накопичених суспільством світоглядних проблем «стало реальним лише в умовах комунікативної кризи постмодерного світу, яка зумовила пошук самості у процесі глобалізації проблеми ідентичності» (Гнідець, 2010, с. 73-74). А отже чітко зафіксувала у вітчизняному літературознавстві існування світоглядної кризи, спричиненої саме постмодерною світоглядною ідеологією.

Визначаючи традиційні функції дитячої літератури, Т. Качак розвиває бачення виховної та освітньої функцій, конкретизуючи вплив творів, адресованих юній аудиторії: «Виховувати кращі моральні якості дитини, сприяти форму-

ванню цілісної, всесторонньо розвинутої особистості – мета дитячої книжки» (Качак, 2013, с. 10). Цей потужний вплив художнього твору на світогляд юного читача може бути використаний у різний спосіб – як для розвитку вільної особистості, так і для погашення її творчих енергій і подальшого ідеологічного виховання як одного з «гвинтиків» тоталітарної системи, що неодноразово відбувалося в історії.

У цьому контексті важливою є наступна глобальна зміна – світовою тенденцією літератури для дітей, а особливо для підліткової аудиторії та юнацтва, є відмова від прямої дидактичності. Акцент на авторитет автора-дорослого, який є оповідачем, уже не дає потрібного ефекту, і в деяких випадках може працювати навпаки – на відторгнення і підсвідоме відсторонення. Це глобальна тенденція останньої третини ХХ ст. у літературі для дітей та юнацтва призвела до того, що навіть авторський текст у сучасних творах часто є варіантом контекстного осмислення ситуації самим персонажем, а не питомо авторським текстом, як це було раніше. Сам же автор неначе «прихований» за своїми персонажами, як це можна було раніше бачити виключно у літературі для дорослої аудиторії, якій дозволялося мислити самостійно і навіть не погоджуватися з автором. Тепер таке право має і юний читач, отримуючи його саме у підлітковому віці. Л. Чебан вказує на те, що сучасні автори все частіше «залишають простір для того, щоб читач самостійно робив висновки з прочитаного, вони виявляють більшу довіру до нього» (Чебан, 2021, с. 26); а весь прописаний автором дидактичний вплив має «навчати так, щоб дитина цього навіть не помітила» (Скориця, Шарова, 2021, с. 81). Таким чином, у першу чергу від якості і реалістичності змалювання психологічно складних персонажів, які стають для читача провідниками у світ твору, залежить реалізація авторських ідей та їхнє розуміння аудиторією.

Ідучи за світовою традицією аудиторного поділу, С. Альвстад визначає дитячу літературу як адресовану читачам віком до 16 років, і наголошує, що ці твори не можуть бути суто розважальними, у них реалізуються освітня і виховна мета (Альвстад, 2010). Читачів 11-15 років «починають цікавити внутрішній світ персонажів, мотиви пошуку себе, самостійності та самореалізації, психологічні переживання типових та знайомих проблем» (Качак, 2019, с. 6). Підліткам 13-16 років найбільше підходить пригодницька література, оскільки саме з її героями підліткам найпростіше асоціювати себе (Скориця, 2021, с. 84); а Л. Чебан

взагалі наголошує на важливості ідентифікації читача з персонажем, що є типовим процесом під час актів емоційного читання (Чебан, 2021, с. 24-25).

Можна бачити й більш розгалужений поділ аудиторних інтересів, що зумовлюють тематику творів: 12-13 років – входження у підлітковий вік, розвиток самосвідомості, самостійного мислення, свідоме зацікавлення різножанровою художньою літературою, зокрема, фантастикою; 14-15 років – здатність до самооцінки, активна соціалізація, пошук моральних ідеалів і цінностей, формування власної системи літературних вподобань; 16-17 років – юнацький період, коли сформована відповідна база знань, визначені пріоритети, суспільні і творчі інтереси, отже найбільшу цікавість становлять твори, в яких розглядаються проблеми міжособистісного спілкування, місця і ролі людини в соціумі, шляхи досягнення успіху, загальнолюдські цінності (Вернигора, 2019, с. 116). Щоправда, видається сумнівним, що перелічені в останньому пункті зацікавлення притаманні виключно старшокласникам. Більш вірогідно, що все це можна знайти й у творах, адресованих дещо молодшим підліткам, надалі ж сюжети і психологічні образи героїв лише ускладнюються. Важливим у літературі для юної аудиторії є поєднання простоти викладу і серйозності тематики і проблематики.

Д. Нідей визначає основоположними для підліткової літератури такі характерні риси: головним героєм є протагоніст-підліток, біля якого перебуває обмежена кількість інших персонажів його ж віку, змальовується здебільшого підлітковий соціум, а дорослі персонажі показані крізь призму підліткового світобачення; наявні кілька паралельних сюжетних ліній, позитивний фінал; часто оповідь йде від першої особи, а текст має формат повісті (Нідей, 2011). Фіксує наявність великої кількості повістей (або повістевих циклів), написаних для підлітків, і В. Кизилова, що, на її думку, зумовлене пошуком форми, яка оптимально сприймається аудиторією (Кизилова, 2013). Проте подібне обмеження форми притаманне здебільшого реалістичній літературі, де в центрі сюжету стоїть подія, яка і спричиняє базовий драматичний конфлікт, тому, щойно він буде вирішений, історія завершується. Для фантастичних творів подібна сюжетна будова не є базовою, оскільки будь-яка фантастика змальовує світ (магічний, як у фентезі; чи майбутнього, як у науковій фантастиці), а формат повісті не дає достатнього обсягу і для психологічного розкриття персонажів, і для побудови світу зі своїми законами, і

для розвитку пригодницького сюжету, що часто має сюжетні розгалуження, і для показу протилежної, антагоністичної сторони.

До переліку названих ключових особливостей творів для юної аудиторії Т. Качак додає динамічність сюжетного розвитку подій і своєрідну мову твору, яка вирізняється «багатством, точністю та емоціональністю» (Качак, 2013, с. 7); наголошує на обов'язковості тематичного спектру, а саме: дорослішання, становлення особистості, соціалізація, екзистенція, шкільне життя дитини; психологічні проблеми самотності, комплексування; спілкування з ровесниками і батьками, складні взаємини у колективі; комунікація з «іншим» і зі світом загалом (Качак, 2013, с. 15). І хоча ці характеристики досліджуються здебільшого у реалістичних творах, але названі теми не менш важливі і для фантастичної літератури, адресованої юній аудиторії.

Сучасна книга для юної аудиторії стає змістовно іншою, оскільки її читачі «здебільшого очікують від книги серйозного ставлення, серйозних розмов на близькі їхньому соціуму теми, які насправді мало чим відрізняються від «дорослих» (Гнідець, 2013, с. 47). У цьому контексті важливе усвідомлення, що дорослий – психологічно складна особистість, яка має право не бути «ідеальною». Подібна «ідеальність», «правильність» тривалий час вимагалася від творів, адресованих усій юній аудиторії, і навіть у тоталітарний ідеологічний спосіб «прищеплювалася» читачам. Тепер же діти отримали вільне право бути собою. Це має суттєвий вплив на юних читачів та суспільство в цілому, оскільки актуалізує анти тоталітарні поведінкові і світоглядні моделі, що є вкрай актуальним для пострадянського простору. Багатство комунікативних моделей, та й взагалі повноцінна реалізація комунікативної функції, допомагає юному читачеві «краще зрозуміти себе, навчає висловлювати свої думки та почуття» (Кизилова, 2009, с. 239). За певних умов література для юної аудиторії здатна вказувати на недоліки дорослого світу і вирішувати соціально-психологічні проблеми, що є неможливим за панування світоглядної парадигми, коли дитина мала підлаштовуватися під «дорослий» світ і аж ніяк не ставити під сумнів його правила. Природна серйозність, реалізована засобами сучасної літератури для дітей та юнацтва з урахуванням психологічних вікових особливостей читачів, легітимізує у таких творах проблеми морального вибору, цінності і різноманітність проявів людського життя, складних почуттів, ефективної комуні-

кації з «іншим». І навіть практикує заглиблення у філософські проблеми. Усе це категорично суперечить намаганням звести літературу для дітей та юнацтва виключно до розваги.

Також дуже важливою є естетика творів для юної аудиторії, оскільки тип цієї естетики надалі визначає силу світогляду, вектор його формування і потенціал захисту від маніпулятивних впливів. Зазвичай, не використовуючи філософію для узагальнення, термінологічно цю життєствердну естетику визначають по-різному. Найчастіше як формування художнього смаку та утвердження етичних та естетичних норм. Або формулюється метафорично: література для дітей, «беззаперечно, має пізнавальну суть, але ще й повинна володіти значною естетичною міццю і бути своєрідним арсеналом краси, брати діяльну участь у формуванні художніх смаків та уподобань, усього естетичного світу, розвивати мовленнєву культуру, збагачувати інтелект, розширювати творчі можливості читача» (Атрошенко, 202, с. 35). Проте суть залишається незмінною, мова йде про життєствердну естетику як світоглядну основу.

Стилістика творів впливає на формування канону змалювання образів головних героїв. Особливістю сприйняття персонажів, що найкраще фіксується для підліткової аудиторії, є те, що для читача персонаж так само реальний, як і людина з нашої дійсності. Усі вчинки персонажа оцінюються за тими самими критеріями, як і в реальному житті, незалежно від жанру і форми твору, а пережите разом із таким провідником стає цінним життєвим досвідом для читача. Тому набуті під час читання моделі за своєю цінністю і змістовністю зовсім не відрізняються від світоглядних і поведінкових моделей, отриманих у переживанні подій власного реального життя поза читанням. Імовірно, що саме цією особливістю сприйняття зумовлене те, що зазвичай у сучасних творах, написаних для підліткової аудиторії, головними героями стають підлітки, психологічно подібні до читачів цих книг. Саме тому з часом цей сегмент літератури зазнає чи не найбільших змін, порівняно з книгами для інших аудиторій, бо суттєво змінюється світогляд самих читачів, й автори мають обов'язково це враховувати. Щоб бути впливовою, книга, адресована юній аудиторії, має розмовляти зі своїм читачем однією символічною мовою, відтворювати реалії поточного часу, а класична художня література «не дає сучасному підліткови «архетипу» ровесника» (Копчук, 1985). Продовжуючи цю думку, можна припустити, що класика працюватиме на варіа-

тивне підсилення світоглядних і поведінкових моделей, спочатку осягнутих читачами підлітково-юнацького віку у сучасних книгах. Творів для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку це уточнення не стосується, оскільки чим молодша аудиторія, тим простішими є казково-міфічні формули, покладені в їхню основу, що сприяє схематичності.

Визначаючи аудиторні особливості підліткової літератури, Дж. Грін пише, що підліткова література – це «література, написана для підлітків з урахуванням їхнього когнітивного, фізичного, емоційного та мовного розвитку. До підліткової літератури також часто зараховують літературу, яка була написана для дорослих, але ввійшла в коло підліткового читання. Головним героєм підліткової літератури зазвичай є підліток, а теми та сюжети відображають його досвід, інтереси, проблеми та погляд на світ» (Грін, 2005, с. 11). Це є причиною, чому у літературі для цієї аудиторії соціум показується з юнацької точки зору. Можна говорити про певний підлітково-юнацький центризм, оскільки читачеві пропонується бачити світ твору через призму світобачення головного героя-підлітка, на якому сфокусована авторська увага. Цей принцип змалювання головних героїв можемо в різній мірі бачити в усіх сучасних творах для підліткової аудиторії. Іноді доходить до того, що дорослі персонажі не змальовуються без присутності поряд героя-підлітка, виконують свої функції, зумовлені сюжетом, проте їхні вчинки не мають достатнього психологічного осмислення, чи навіть дорослі протиставляються світу підлітків у своїх діях чи потенційній бездіяльності. Щоправда, порушення останнього правила побудови сюжету значно розширює аудиторію твору та робить його глибшим для сприйняття всіма читачами.

Дуже важливо, що сучасний головний герой підліткової твору є психологічно складною особистістю. Цей герой «не завжди є позитивним персонажем» (Кизилова, 2009, с. 239), або не є повністю позитивним, що раніше часто було взагалі неможливим у літературі для дітей. Яскравий прояв особистого має природну психологічну реалізацію: «Психологічна й емоційна характеристика персонажів стає більш глибокою та багатогранною. Протягом розгортання сюжету герої часто змінюються, їхні образи еволюціонують або навпаки – деградує, що трапляється вкрай рідко» (Кизилова, 2009, с. 239-240). Останнє уточнення є дуже важливим, бо разом із головними героями читач проходить дуже важливу психологічну ініціацію, а деградаційні процеси образів у цьому віці

часто ще не можуть бути сприйняті адекватно й матимуть травматичний ефект. Тому подібне психологічне ускладнення образів можна спостерігати вже у літературі для дорослих, де читач за певної потреби застосовує досвід емоційного відмежування від персонажа та проходить свої ініціації у дещо інший спосіб.

Герої сучасного твору для підлітків завжди діють, вчатьса самостійності та відповідальності за свій вибір, не покладаються на дорослих у кризових ситуаціях. Ця істотна зміна у сприйнятті персонажа-підлітка спостерігається в усіх знакових творах для дітей та юнацтва, написаних у ХХ ст., та є обов'язковою психологічною особливістю для сучасних творів, адресованих цій аудиторії. Природно, що подібна системна ініціація читачів за допомогою таких персонажів суттєво змінює психологічний портрет покоління, що згодом проявиться і на суспільному рівні. Це також пояснює, чому в радянській літературі, з якою ми досі маємо світоглядний зв'язок, головним героям у творах для дітей та юнацтва часто взагалі відмовлялося у психологічній самостійності. Єдиний тип творів, де світова тенденція самостійності мала можливість хоч трохи розкритися, – це чарівні казки, чий вплив на аудиторію на той час не усвідомлювався ідеологами.

Зважаючи на особливості саме підліткової літератури, можна вивести важливу зміну, яка має як ідейно-структурний, так і методологічний характер. Виховна функція, про яку традиційно йшла мова під час дослідження впливу творів для дітей, трансформується в ініціальну. Нині ініціальна функція у творах, адресованих підлітковій аудиторії, є базовою. Без неї твір стає суто розважальним і не має ніякого світоглядно-виховного впливу. Тому, як мінімум, головні герої твору повинні мати серйозний психологічний розвиток. І чим більше таких психологічних ліній є у тексті, тим сильнішим буде ініціальний потенціал твору.

К. Армстронг пояснює суть ініціації: під час цього процесу переживання є настільки сильними і глибокими, що психіка підлітка зазнає непоправних змін (Армстронг, 2005, с. 16). Світоглядний міф, у чиєму полі опиняється людина, потребує повного занурення у текст твору (що й відбувається за рахунок підсвідомого асоціювання читача з обрамленням персонажем-провідником), а також великих енергетичних витрат, що створює ефект катарсису і зумовлює глибинні зміни у психіці. У міфі знаходиться священне знання, тому його відтворюють лише в ритуалізованій ситуації, відокремленій від повсякденного життя, опанувати його глибинний смисл

можна лише у контексті духовної та психологічної трансформації (Армстронг, 2005, с. 16). Читання ж успішно створює «ритуалізовану» ситуацію, відокремлену від повсякдення.

Якщо за давніх часів ініціація супроводжувалася ритуалами у реальному житті, то надалі її роль стало виконувати мистецтво, а особливо література, яка має достатню сюжетно-психологічну складність і підпорядковується міфологічній логіці (за М. Еліаде). Як показує практика, найкраще ці процеси відбуваються за допомогою масової літератури в її пригодницькому варіанті, що відображає квестову природу ініціації, а також у чарівній казці, яка по суті має ту саму структуру, що й міф, але у дещо спрощеній формі. Наслідуючи казку та пригодницьку літературу у цих особливостях, інші жанри також отримують власний ініціальний потенціал. Особливо яскраво це наразі проявляється у фантастичних творах, які мають додаткові можливості створення ситуації, відокремленої від побутової реальності.

Хоча ініціальна функція як літератури для підлітків, так і літератури взагалі є мало вивченою (традиційно ініціальна функція спрощувалася до виховної), про неї частково пишуть І. Бойцун, Н. Дев'ятко, Н. Зборовська, Т. Качак, М. Ніконова. Ініціація напряму пов'язана з колективним несвідомим та його архетипами. Досліджуючи літературні процеси, Н. Зборовська показує, що ініціальне випробування може відбуватися не у контексті прямої загрози життю (хоча цей сюжетний хід також буде часто використовуватися), але насамперед у межах особистості героя, яка містить темні і світлі сторони і має знайти між ними гармонію, бо інакше постраждає цілісність особистості. Ці процеси відбуваються у повній відповідності до міфологічних законів: «Зустріч із Тінню (за Юнгом) має важливе духовне значення, оскільки вона провокує психічний розвиток людини. Ця несвідома сутність, яка з погляду ортодоксальної християнської релігійності є джерелом зла, у Юнга постала значущим феноменом: вороже зіткнення свідомості з Тінню – умова повноцінної психотерапії, що повинно привести до порозуміння між конфліктуєчими сторонами» (Зборовська, 2003, с. 136).

«Тінь» може на світоглядному рівні втілюватися в образі антагоніста, що додає літературному тексту міфологічності та збільшує його ініціальний потенціал. Наразі мінімальне осмислення цього питання у вітчизняному науковому просторі наявне у контексті дослідження вище названих жанрів – пригодницької прози і чарівних казок. При цьому казка дає

найзрозуміліший варіант ініціації через комунікацію з «Тінню», втілений в образі антагоніста. Зокрема, про це пише І. Бойцун, досліджуючи повість В. Нестайка «В Країні Сонячних Зайчиків»: «Автор уводить в ініціальний простір образ пана Морока, у двобої з яким Веснянка не лише відчуває себе частиною спільноти, а й потрібним у боротьбі із підступними силами зла» (Бойцун, 2009). Ось цей важливий соціальний контекст, на мою думку, і зумовив розширення функції сучасної дитячої літератури, яка трансформується «від дидактичної і виховної до емоційно-комунікативної» (Кизилова, 2009, с. 240).

Реалізуючи у тексті твору свої закони, світоглядний міф через ініціацію впливає на особистість читача. Саме прожитий міф дає людині можливість повністю досягнути свою особистість і «стати людиною», а це потребує долання певних ризиків: «Неможливо бути героєм, якщо ви не готові відмовитися від усього; немає сходження на висоту без попереднього сходження в темряву; немає нового життя без тієї чи іншої форми смерті. Протягом життя ми всі потрапляємо в ситуації, в яких стикаємося віч-на-віч з невідомим, і міф про героя показує нам, як нам поводитися» (Армстронг, 2005, с. 17). Переживання випробувань разом із героями твору дає читачам можливість проходження ініціального сценарію, і чим складніший цей шлях, тим вищим буде отриманий рівень ініціації.

Насамперед через казку (як найпростіший варіант сучасного втілення) світоглядний міф на архетипному рівні дає можливість читачеві стати учасником боротьби між Добром і Злом, Порядком і Хаосом, Життям і Смертю. Цей архетипний ряд не є простим, оскільки в кожний із цих архетипів вписується особистість, через вчинки якої вони й актуалізуються. Принципово важливою є активність людини та її вибір. Про цю відмінність пише В. Дудурич, визначаючи роль людини у міфі: чи буде вона «іграшкою в руках долі, чи як незламний герой, на шляху до здійснення своєї долі» (Дудурич, 2018, с. 25). Щоправда, В. Дудурич сумнівається у можливостях здійснення своїх прадавніх функцій сучасним міфом, називає його «анти-міфом», «адже його наповненість – це порожнеча, адже те що він в собі несе, це не живе творіння, а «мертві копії» світу, який розділений та розібраний на окремі механізми, скласти котрі майже ніколи не під силу» (Дудурич, 2018, с. 24). Імовірно, що подібне трактування міфу, з одного боку, відображає особливості технологічного міфу, який використовується щонайперше у маніпуляціях і тоталітарними ідеологі-

ями; а з іншого, описує варіант постмодерного міфу з його справді «порожніми» структурами.

Так само, як і казка, фентезі закорінене у світоглядному міфі. О. Романенко вважає, що «казка-міф» має «складні протожанрові структури, які стали джерелом для багатьох творів масової літератури і, водночас, найбільший вплив справили на становлення фентезі, наукової фантастики та її численних жанрових трансформацій» (Романенко, 2014, с. 321). Ці ж структури описують час і простір, що мають високий рівень сакралізації, сакрально позначають діяльність, надають комунікативні і поведінкові моделі на індивідуальному і колективному рівнях, пояснюють закони світобудови, сприяють цілісності світоглядних уявлень. У варіанті втілення цих законів на рівні художнього твору можна бачити реалізацію не лише психологічних і соціальних моделей та феноменів через дії героїв, але й чітку реалістичність змалювання подій та емоційних контекстів незалежно від того, належить твір до реалістичної чи до фантастичної мистецької парадигми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досліджуючи реалізації названих характеристик у сучасних творах та узагальнюючи наявні моделі, можна систематизувати базові характеристики творів, адресованих насамперед підлітковій та юнацькій аудиторіям: гармонійне поєднання форми та змісту; кілька сюжетних ліній; складна сюжетна структура (для романів); сюжетна динаміка; пригодницька складова; емоційно чітка і виразна мова; психологічна глибина і достовірність; наявність великого спектру комунікативних і поведінкових моделей; відповіді на ключові психологічні проблеми та ситуації, важливі у підлітковому віці; змалювання стосунків із рідними, близькими, друзями з тенденцією до гармонізації; головні герої одного віку з базовою читацькою аудиторією; показ світу з точки зору підлітка; базовий змалюваний соціум є типовим оточенням підлітка; часто присутні варіанти «шкільної тематики» як звичного середовища перебування аудиторії; у творі присутня мінімум одна яскраво виражена ініціальна лінія; наявність чітких світоглядних орієнтирів та системи цінностей; архетипна актуалізація понять Добра і Зла; естетика життя, його природна цінність; світоглядний плюралізм; актуалізація ідей справедливості і цінності свободи; важливість життєвого та морального вибору, відповідальність за власні вчинки; естетика почуттів (особливо відчутих вперше, таких як симпатія і кохання, дружба); позитивний фінал; стратегічні формули успіху, який досягається завдяки

розвитку особистості та активним позитивним діям; наявність «іншого», комунікація з ним; достовірно і не шаблонно психологічно прописані антагоністи; антиімперськість та антиталітаризм (особливо важливо для пострадянського простору).

Твори, адресовані юній аудиторії, перебувають у постійному розвитку своєї жанрової системи і наразі мають найбільший потенціал для відповіді на виклики часу, особливо у контек-

сті боротьби з тоталітаризмом та імперською ідеологією. Реалізація цього потенціалу зумовлюється закоріненістю цього типу літератури у природному світоглядному міфі, що створює простір для психологічної ініціації і сприяє формуванню життєствердного світогляду. Продовження дослідження літератури, адресованої юній аудиторії, буде найбільш ефективним, якщо врахувати жанрові розгалуження та актуальні світоглядні конфлікти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г. Атрибути семантичного простору художнього тексту : поетикальні домінанти та лінгвостилістичні характеристики сучасної дитячої літератури. *Українська література в загальноєвропейському контексті* : монографія / за ред. Т. Шарової та А. Землянської. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2020. С. 35–53.
2. Бойцун І. Дзеркало як код ініціального обряду в текстовій площині казки. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2009. Вип. 20. С. 308–315.
3. Видавнича діяльність в умовах розвитку новітніх технологій : вивчення запитів фахівців : монографія / за заг. ред. Г. Горбенко ; упоряд., наук. ред. Н. Вернигора ; Київ : Інститут журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка, 2019. 272 с. – URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29401/1/I_Afanasiiev_Monogr%202019.pdf (дата звернення : 2024.05.20).
4. Винник В. Дитяча література: до проблеми бінарності текстів. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 197–199.
5. Гнідець У. Ідентичність комунікативного простору в романі «Чорнильне серце» Корнелії Функе. *Слово і час*. 2010. № 4. С. 73–77.
6. Гнідець У. Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. Рівне : Дятлик М., 2013. 308 с.
7. Грін Дж. Досить Катрін. Київ : КМБУКС, 2005. 279 с.
8. Дев'ятко Н. Пізнавальна, розважальна та ініціальна функції сучасної казки. *Філологічні й педагогічні студії у вітчизняній та зарубіжній науці XXI сторіччя* : матеріали міжнародної науково-практичної онлайн конференції. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : ПП АВІАЗ, 2020. С. 105–109.
9. Дудурич В. Місце феномену «фентезі» у процесі формування особистості. *Філософська антропологія і філософія культури*. 2018. № 11 (384). С. 23–27.
10. Зборовська Н. Психологія і літературознавство : Посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
11. Качак Т. Дитина-читач і специфіка реценції як оптика дослідження літератури для дітей та юнацтва. *Окриленість словом* : збірник наукових праць. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. С. 247–256.
12. Качак Т. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти : збірник науково-методичних статей. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. 132 с.
13. Кизилова В. Дитяча література : стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. Вип. XX : Лінгвістика і літературознавство. С. 237–241.
14. Кизилова В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
15. Копчук А. Виховання читацьких інтересів учнів. Київ : «Знання», 1985. 48 с.
16. Ніконова М. Ініціальна функція підліткової літератури. 2011. URL : <http://knyhobachennia.net/index.php?article=418> (дата звернення : 2024.05.20).
17. Романенко О. Жанрові моделі масової літератури : походження, напрями еволюції та типологія. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 60 (1). С. 315–322.
18. Скориця Д., Шарова Т. Специфіка сучасної української дитячої літератури. *Українські студії в європейському контексті*. 2021. № 4. С. 79–86.
19. Чебан Л. Стратегії перекладу сучасної англійської прози у світлі теорії оповіді (на матеріалі українського перекладу О. Мокровольського повісті Н. Геймана «Coraline»). 2021. – URL : https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2798/Cheban_bak.pdf (дата звернення : 2024.05.20).
20. Alvstad C. Ambiguity Translated for Children : Andersen's "Den standhaftige Tinsoldat" as a Case in Point. Oslo : John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 222–248.

21. Armstrong K. A short history of myth. Edinburgh : Canongate Books Ltd, 2005. URL : [https://ia601900.us.archive.org/22/items/KarenArmstrongAShortHistoryOfMyth/Karen Armstrong A Short History of Myth.pdf](https://ia601900.us.archive.org/22/items/KarenArmstrongAShortHistoryOfMyth/Karen%20Armstrong%20A%20Short%20History%20of%20Myth.pdf) (last accessed : 2024.05.20).

22. Niday D. Young Adult Literature. Ames : Iowa State University, 2011.

REFERENCES

1. Atroshenko, H. (2020). Atrybuty semantynohoho prostoru khudozhnoho tekstu : poetykalni dominanty ta linhvostylistychni kharakterystyky suchasnoyi dytyachoyi literatury [Attributes of the semantic space of an artistic text: poetic dominants and linguistic stylistic characteristics of modern children's literature]. *Ukrayinska literatura v zahalnoyevropeyskomu konteksti* : monohrafiya / edit. Sharova, T & Zemlyanska, A. Melitopol : FOP Odnoroh, T. V. 35–53. [in Ukrainian].

2. Boytsun, I. (2009). Dzerkalo yak kod initsialnoho obryadu v tekstoviy ploshchyni kazky [The mirror as a code of the initiation rite in the textual plane of the fairy tale]. *Aktualni problemy slovyanskoyi filolohiyi*, 20, 308–315. [in Ukrainian].

3. Horbenko, H (ed.) & Vernyhora, N (ed.). (2019). Vydavnycha diyalnist v umovakh rozvytku novitnikh tekhnolohiy : vyvchennya zapytiv fakhivtsiv [Publishing activity in the conditions of the development of the latest technologies : study of the requests of specialists] : monohrafiya. Kyiv : Instytut zhurnalistyky Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka – URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29401/1/I_Afanasiev_Monogr%202019.pdf [in Ukrainian].

4. Vynnyk, V. (2011). Dytyacha literatura: do problemy binarnosti tekstiv [Children's literature: to the problem of the binary nature of texts]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 60, 197–199. [in Ukrainian].

5. Hnidets, U. (2010). Identychnist komunikatyvnoho prostoru v romani «Chornylne sertse» Korneliyi Funke [The identity of the communicative space in the novel “Inky Heart” by Cornelia Funke]. *Slovo i chas*, 4, 73–77. [in Ukrainian].

6. Hnidets, U. (2013). Literatura. Dity. Chas : Visnyk Tsentru doslidzhennya literatury dlya ditey ta yunatstva [Literature. Children. Chas : Bulletin of the Center for the Study of Literature for Children and Youth]. Vyp. 4. Rivne : Dyatlyk, M. [in Ukrainian].

7. Grin, Dzh. (2005). Dosyt Katrin [Enough Kathryn]. Kyiv : KMBUKS. [in Ukrainian].

8. Devyatko, N. (2020). Piznavalna, rozvazhalna ta initsialna funktsiyyi suchasnoyi kazky [Cognitive, entertaining and initial functions of a modern fairy tale]. *Filolohichni y pedahohichni studiyi u vitchyznyaniy ta zarubizhniy nauki XXI storichchya* : materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi onlayn konferentsiyi. Kyivskyy natsionalnyy universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv : PP AVIAZ. 105–109. [in Ukrainian].

9. Dudurych, V. (2018). Mistse fenomenu «fentezi» u protsesi formuvannya osobystosti [The place of the “fantasy” phenomenon in the process of personality formation]. *Filosofska antropolohiya i filosofiya kultury*, 11 (384), 23–27. [in Ukrainian].

10. Zborovska, N. (2003). Psykhoanaliz i literaturoznavstvo [Psychoanalysis and literary studies] : Posibnyk. Kyiv : Akademvydav. [in Ukrainian].

11. Kachak, T. (2019). Dytyna-chytach i spetsyfika retseptsiyyi yak optyka doslidzhennya literatury dlya ditey ta yunatstva [The child-reader and the specificity of reception as the optics of researching literature for children and youth]. *Okrylenist slovom* : zbirnyk naukovykh prats. Ivano-Frankivsk : Misto NV. 247–256. [in Ukrainian].

12. Kachak, T. (2013). Literatura dlya ditey i dytyache chytannya u konteksti suchasnoyi literaturnoyi osvity [Children's literature and children's reading in the context of modern literary education] : zbirnyk naukovo-metodychnykh statey. Ivano-Frankivsk : Tipovit. [in Ukrainian].

13. Kyzlyova, V. (2009). Dytyacha literatura : stan, problemy, perspektyvy [Children's literature: state, problems, prospects]. *Aktualni problemy slovyanskoyi filolohiyi* : mizhvuz. zb. nauk. st. Donetsk : TOV «Yuho-Vostok, Ltd». Vyp. XX : Linhvistyka i literaturoznavstvo. 237–241. [in Ukrainian].

14. Kyzlyova, V. (2013). Khudozhna spetsyfika ukrayinskoyi prozy dlya ditey ta yunatstva druhoyi polovyny KHKH stolittya [Artistic specificity of Ukrainian prose for children and youth of the second half of the 20th century] : monohrafiya. Luhansk : Vyd-vo DZ «Luhanskyy natsionalnyy universytet imeni Tarasa Shevchenka». [in Ukrainian].

15. Kopchuk, A. (1985). Vykhovannya chytatskykh interesiv uchniv [Education of students' reading interests]. Kyiv : «Znannya». [in Ukrainian].

16. Nikonova, M. (2011). Initsialna funktsiyya pidlitkovoyi literatury [The initial function of teenage literature]. URL : <http://knyhobachennia.net/index.php?article=418> [in Ukrainian].

17. Romanenko, O. (2014). Zhanrovi modeli masovoyi literatury : pokhodzhennya, napryamy evolyutsiyyi ta typolohiya [Genre models of mass literature : origin, directions of evolution and typology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, 60 (1), 315–322. [in Ukrainian].

18. Skorytsya, D. & Sharova, T. (2021). Spetsyfika suchasnoyi ukrayinskoyi dytyachoyi literatury [Specificity of modern Ukrainian children's literature]. *Ukrayinski studiyi v yevropeyskomu konteksti*, 4, 79–86. [in Ukrainian].

19. Cheban, L. (2021). Stratehiyi perekladu suchasnoyi anhlovmovnoyi prozy u svitli teorii opovidi (na materi-ali ukrayins'koho perekladu O. Mokrovolskoho povisti N. Geymana «Coraline») [Strategies of translation of modern English-language prose in the light of narrative theory (based on the Ukrainian translation of O. Mokrovolskyi's novel by N. Gaiman "Coraline")]. – URL : https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2798/Cheban_bak.pdf [in Ukrainian].

20. Alvstad, C. (2010). Ambiguity Translated for Children : Andersen's "Den standhaftige Tinsoldat" as a Case in Point. Oslo : John Benjamins Publishing Company. 222–248. (in English).

21. Armstrong, K. (2005). A short history of myth. Edinburgh : Canongate Books Ltd. URL : [https://ia601900.us.archive.org/22/items/KarenArmstrongAShortHistoryOfMyth/Karen Armstrong A Short History of Myth.pdf](https://ia601900.us.archive.org/22/items/KarenArmstrongAShortHistoryOfMyth/Karen%20Armstrong%20A%20Short%20History%20of%20Myth.pdf) (in English).

22. Niday, D. (2011). Young Adult Literature. Ames : Iowa State University. (in English).

THE GENRE-STYLE FEATURES OF LITERATURE ADDRESSED TO CHILDREN AND YOUTH AUDIENCES

Deviatko Nataliia Volodymyrivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Philosophy

*Communal institution of higher education "Dnipro academy of continuing education"
of Dnipropetrovsk regional council"*

70, Volodymyra Antonovicha Str., Dnipro, Ukraine

The article is devoted to the issues of defining the genre and stylistic features of literature addressed to children's and youth audiences. One of the main working hypotheses is that thanks to the subconscious association of oneself with the characters, the reader adopts behavioral patterns and worldview codes. The modern literature has the potential to form such a worldview that successfully opposes totalitarianism. For a long time, there was an opinion that texts for children and youth are "simple" and "of the same type", and therefore do not need a separate scientific understanding. To refute this misconception, the article I identified the general trends in the development of modern literature for children and youth audiences; researched genre, thematic, stylistic, audience, ideological features of texts addressed to a teenage audience; described current images of the main characters in modern texts for children and youth audiences; defined the specifics of the initial function of literature for teenagers and youth. Now the main global trends in literature are an increase in psychological depth, cinematography, brevity, and the creation of psychologically realistic life-affirming characters. There is an ideological conflict between modern literature with the latest mythological structures and postmodernism. In the last third of the 20th century, the rejection of direct didacticism was recorded in the children's literature. The reader gets the opportunity to draw independent conclusions from what he has read. Adventures, psychology and philosophy are balanced in texts for children and youth. An important place in the books is occupied by communicative models between individuals and society. The main characters of children's literature become personalities, although previously they simply performed their roles or were representatives of some social group. In the modern literature for a young audience, the simplicity of the presentation and the seriousness of the subject matter are combined. For juvenile literature, the initial function becomes basic. Special attention in the modern literature is paid to antagonists, whom the authors portray as psychologically as possible. High-quality modern literature in an unobtrusive way teaches how to fight evil and injustice, find a way to success, make friends, overcome problems and contradictions, discover your talents and realize yourself in your favorite business.

Keywords: *modern Ukrainian literature, literature for children and youth, worldview, worldview code, anti-totalitarianism.*